

Slavernij en dienstbetoon

• door Gerard Kramer

Niemand minder dan Aristoteles (384-322 v.C.) schreef dat een slaaf een 'levend stuk gereedschap' was (Ethica Nicomachea VIII,11, 1161b4). Een slaaf kon daarom ook geen rechtshandelingen verrichten, zoals bijv. kopen en verkopen. Anders gezegd: hij kon geen juridisch sub-ject zijn, maar was wel een juridisch object. Dat betekent o.a. dat hij niet zelf kon kopen, maar wel verkocht kon worden.

in (de wereld van) het Nieuwe Testament

Slaven

In de Grieks-Romeinse maatschappij waarin het Nieuwe Testament ontstond, werd door heel veel mensen heel veel werk gedaan in opdracht van een kleine, welvarende minderheid. De formulering van de zojuist door u gelezen zin is echter typisch modern. Want daarin wordt bedoeld op slaven, en slaven werden juist niet beschouwd als mensen. Niemand minder dan Aristoteles (384-322 v.C.) schreef dat een slaaf een 'levend stuk gereedschap' was (Ethica Nicomachea VIII,11, 1161b4). Een slaaf kon daarom ook geen rechtshandelingen verrichten, zoals bijv. kopen en verkopen. Anders gezegd: hij kon geen juridisch subject zijn, maar was wel een juridisch object. Dat betekent o.a. dat hij niet zelf kon kopen, maar wel verkocht kon worden. Hij was een ding, het eigendom van zijn meester, die daarom als enige bevoegd was zijn slaaf te verkopen. Slaven konden ook geen rechtsgeldig huwelijk sluiten, want dat konden alleen mensen. Een verbintenis tussen een mannelijke en een vrouwelijke slaaf was mogelijk als de meester daarmee instemde. Deze slaaf en slavin leefden dan als man en vrouw, maar pas na een eventuele vrijlating konden ze een rechtsgeldig huwelijk sluiten. Dan waren ze namelijk mensen geworden. Verbintenissen tussen slaven en slavinnen werden door veel meesters overigens niet alleen toegestaan, maar ook gestimuleerd: daaruit konden immers weer nieuwe slaafjes geboren worden. Dat was belangrijk voor de noodzakelijke aanvulling van het slavenbestand, want slaven konden ziek worden of sterven. Oude of gebrekkige slaven werden door hun meesters 'vrijgelaten' – dat klinkt edelmoedig, maar het betekent dat zij zonder pardon, soms na jarenlange trouwe dienst, zonder enige beloning of voorziening letterlijk als oud vuil op straat werden gezet.

Slavenarbeid

Vaak denkt men dat slaven zwaar werk verrichtten. Voor de meeste slaven zal dit zeker waar zijn geweest. Er werd door velen van hen langdurig hard gewerkt op het land, op schepen en in de bouw, zonder dat iemand enige consideratie had met hun werkomstandigheden. Sommigen hadden het minder zwaar: zij deden huishoudelijk werk, kookten, deden boodschappen en droegen de meester in zijn draagstoel van A naar B. Sommige slaven en slavinnen werden

naast hun gewone werkzaamheden ook nog eens gedwongen tot seksueel dienstbetoon aan hun meester.

Minder bekend is dat ook kappers, artsen en leraren meestal slaven waren. Vaak werd een veelbelovende jonge slaaf op kosten van zijn meester voor zo'n beroep opgeleid en vervolgens voor veel geld doorverkocht.

Slavernij

De slavernij heeft in de oudheid nooit ter discussie gestaan. Als er al discussie was, ging dat over de behandeling van de slaven, niet over het verschijnsel slavernij als zodanig. De filosoof Seneca (†65 n.C.) heeft in zijn beroemde 47e brief een lans gebroken voor een menswaardige behandeling van slaven. Hij heeft in deze brief zelfs de moed slaven mensen te noemen. Dat was ongehoord en revolutionair! Maar hij was zelf wel degelijk meester van slaven en riep zeker niet op tot afschaffing van de slavernij. Dat zou overigens een economische aardverschuiving hebben opgeleverd! Als alle slaven in het Romeinse rijk van de ene dag op de andere vrije betaalde werknemers zouden zijn geworden, zou dat de maatschappij in economisch opzicht compleet ontwricht hebben. Er waren namelijk ook veel vrije mensen (vrijgeboren of vrijgelaten) die geen vast werk hadden en op onregelmatige momenten hun kostje als dagloner bij elkaar scharrelden.

Het kenmerkende van slavernij

Het meest kenmerkende van slavernij was niet dat slaven hard werkten, maar was het onvrijwillige karakter van deze status. Een slaaf had een volledig gebrek aan autonomie en onafhankelijkheid. Hij had geen mogelijkheid en geen recht om onder de hem door zijn meester opgelegde taken uit te komen of iets aan zijn positie te veranderen. Het heeft geen zin dit harde en vernederende aspect van de slavernij te verbloemen door - zoals sommige Bijbelvertalingen doen - het woord voor 'slaaf' soms te vertalen als 'dienstknecht'. Anderzijds is het goed te weten dat het Nieuwe Testament wel degelijk woorden heeft die vrijwillig en vrij dienstbetoon uitdrukken. We gaan hieronder het woordgebruik over onvrijwillig en vrijwillig dienstbetoon na.

Slaaf (NT): letterlijk

Het Gr. woord voor 'slaaf' dat het meest gebruikt wordt, en waarbij ook aan alle noties moet worden gedacht die hierboven zijn geschreven, is *doulos*.

Allereerst stellen we vast dat het woord 'slaaf' weinig in letterlijke zin voorkomt. Dit letterlijke gebruik zien we hoofdzakelijk in de brieven. Daar gaat het om de houding van christelijke slaven tegenover christelijke en niet-christelijke meesters (Ko3:22v.) of om de houding van christelijke meesters tegenover hun slaven (Ko4:1; Ef6:9). Deze paar plaatsen laten zien dat het woordgebruik van het NT past binnen dat van de gewone seculiere maatschappij en daarvan niet kan worden geïsoleerd: de slaaf is totaal overgegeven aan en afhankelijk van zijn heer en meester. Ook als de Heer in overdrachtelijke zin spreekt over slaven als beeld van mensen die afhankelijk zijn van God, zien we dit zelfde aspect naar voren komen (Mt24:45v.; Lk12:37v.). Eveneens als de Heer wil benadrukken dat Gods gezag over mensen onbepaald is, gebruikt hij de metafoor van slaven (Mt18:23v; 25:14v.; Lk17:7v.). De relatie die mensen met de Heer hebben is exclusief: niemand kan twee heren dienen (lett. slaaf zijn (Gr. douleuein) van twee heren; Mt6:24; Lk16:13).

In de Grieks-Romeinse wereld werden slaven geminacht, puur omdat ze slaven waren. In het Nieuwe Testament vinden we dat niet; daarin is het een uniek geschrift. Toch was ook voor christenen de status van een vrij man altijd te verkiezen boven die van een slaaf. Paulus schrijft in 1Ko7:21 daarom: 'Bent u als slaaf geroepen (d.w.z. was u een slaaf toen u christen werd), bekommer u daarover niet; maar wanneer u ook vrij kunt worden, gebruik dat liever (oftewel: schroom vooral niet van de mogelijkheid vrijgelaten te worden, gebruik te maken)'.
Deze uitspraak wordt gevolgd door een betoog dat duidelijk maakt op welke manier het woord 'slaaf' in de meeste plaatsen in het NT wordt gebruikt, namelijk figuurlijk: 'Want de slaaf (lett.) die in de Heer geroepen is, is een vrijgelatene (fig.) van de Heer; evenzo is de vrije (lett.) die geroepen is, een slaaf (fig.) van Christus. U bent voor een prijs gekocht; wordt geen slaven (lett. en fig.) van mensen (1Kor.7:22,23).

Deze uitspraak wordt gevolgd door een betoog dat duidelijk maakt op welke manier het woord 'slaaf' in de meeste plaatsen in het NT wordt gebruikt, namelijk figuurlijk: 'Want de slaaf (lett.) die in de Heer geroepen is, is een vrijgelatene (fig.) van de Heer; evenzo is de vrije (lett.) die geroepen is, een slaaf (fig.) van Christus. U bent voor een prijs gekocht; wordt geen slaven (lett. en fig.) van mensen (1Kor.7:22,23).

Slaaf (NT): figuurlijk

De zojuist geciteerde plaats maakt duidelijk dat de relatie slaaf-meester, die in de gewone mensenwereld negatief wordt opgevat, in figuurlijke zin juist een positieve gevoelswaarde heeft. Het feit dat een gelovige in figuurlijke zin een slaaf van Christus wordt genoemd, houdt het volgende in:

Een gelovige is voor de volle honderd procent, dus naar ziel en lichaam, het eigendom van zijn Heer, die de prijs voor hem heeft betaald. De Heer heeft over de gelovige daarom de volledige beschikking, en zal hem aan het werk zetten; slaven verrichten immers taken! De gelovige is zijn Heer vanzelfsprekend absolute gehoorzaamheid verschuldigd. De Heer zal ons nooit verkopen of afdanken, zoals aardse meesters deden. Het is bijzonder dat ook de Heer Jezus de gedaante van een slaaf heeft aangenomen – namelijk slaaf van God werd - toen Hij de mensen gelijk werd en gehoorzaam werd tot de dood, ja, tot de kruisdood (Fp2:7,8). De notie van een prijs die betaald

is, ontbreekt in zijn geval natuurlijk. Maar dat de Heer slaaf werd van God laat wel zien hoe onvoorstelbaar ver Hij als mens is gegaan in zijn gehoorzaamheid aan God. Hij bracht zichzelf vrijwillig in een positie van slavernij, de uiterste vorm van dienstbaarheid! Overigens heeft de Heer ook minstens eenmaal letterlijk slavenwerk gedaan en wel bij de voetwassing in Jh13. Het wassen van de voeten van de aanwezigen was namelijk slavenwerk en dat werd in dit geval verricht door Hem die zich in dat gezelschap nota bene als enige 'de Heer en de Meester' kon noemen (Jh13:14)! Naar aanleiding van deze gebeurtenis heeft de Heer Jezus een belangrijke uitspraak gedaan: 'Voorwaar, voorwaar, Ik zeg u: een slaaf is niet groter dan zijn heer, en een gezant (of: apostel; Gr. apostolos) niet groter dan hij die hem heeft gezonden. Als u deze dingen weet, gelukkig bent u als u ze doet' (Jh13:16,17).

Huisknecht

Hoewel het woord 'huisknecht' (Gr. oiketès; zie Lk16:13; Hd10:7; Rm14:4; 1Pt2:18) vriendelijker klinkt dan 'slaaf', gaat het ook hier toch echt gewoon om een slaaf. Alleen maakt deze betiteling van de slaaf duidelijk waar hij zijn werkzaamheden verrichtte, namelijk in huis. Ook wordt in zijn betiteling benadrukt dat hij tot het huis (in de zin van huisgezin) van zijn meester behoorde. Dat hij toch gewoon de slaafstatus had, blijkt uit de al geciteerde uitspraak in Lk16:13. De activiteit van een 'huisknecht' wordt daar getypeerd als 'dienen'; dit dienen (Gr. douleuein) is het dienen als slaaf (Gr. doulos). Overigens wordt juist in deze Schriftplaats als enige van de vier het 'dienen als slaaf door een huisknecht' gebruikt om de relatie van de gelovige met God aan te duiden en wel als een relatie van loyaal dienstbetoon aan God als de Heer van zijn huis. In de overige drie plaatsen gaat het om letterlijke huisknechten. In Rm14:4a staat het woord in een vergelijking: 'Wie bent u dat u andermans huisknecht oordeelt? [Of] hij staat of valt, [gaat] zijn eigen heer [aan]'. Ook daar wordt met 'huisknecht' op de gelovige gedoeld, en met 'zijn eigen heer' op 'de Heer' (zie vs.4b).

Dienaar (1)

Iemand die als vrij man vrijwillig diende en voor zijn werk ook beloond kon worden, was de 'dienaar' (Gr. hupèretès; zie Mt5:25; 26:58; Mk14:54,65; Lk1:2; 4:20; Jh7:32,45,46; 18:3,12,18,22,36; 19:6; Hd5:22,26; 13:5; 26:16; 1Ko4:1). Dit was dus géén slaaf! Dit woord 'dienaar' heeft de notie van 'ondergeschikte', oftewel 'iemand die op zich heeft genomen de hem door een ander (zijn meerdere) opgedragen taak uit te voeren'. Van de genoemde plaatsen gaat het in de volgende drie om geestelijke taken:

- in Lk1:2 worden de discipelen / apostelen aangeduid als 'zij die van het begin af ooggetuigen en dienaren van het woord geweest zijn';
- in Hd26:16 wordt Paulus bestemd tot 'dienaar en getuige' van Jezus;
- in 1Ko4:1 willen Paulus en Apollos worden beschouwd 'als dienaren van Christus en rentmeesters van de verborgenheden van God'.

Dienaar (2)

Mozes wordt in Hb3:5 genoemd 'trouw in heel zijn huis (d.w.z. Gods huis, de tabernakel; zie Nm12:7) als dienaar (Gr. therapoon) tot getuigenis van wat gesproken zou worden'. Het gaat daar om het contrast met Jezus, die de Zoon is op de plaats waar Mozes slechts een dienaar was.

Dit woord voor 'dienaar', dat alleen hier voorkomt, heeft evenmin als het vorige iets met slavernij te maken. De nadruk ligt hier op de persoonlijke bereidheid te dienen, alsook op de persoonlijke relatie van hem die dient met degene die gediend wordt; vgl. het verwante werkwoord 'verzorgen' (Gr. therapeuo, dat overigens meestal 'genezen' betekent!) zoals het gebruikt wordt in Hd17:25.

Dienaar (3)

Het eveneens met 'dienaar' vertaalde woord (Gr. leitourgos) in Rm13:6; Rm15:16; Fp2:25; Hb1:7; 8:2 betekent oorspronkelijk 'iemand die een bepaalde taak - bijv. het heffen van belastingen - van overheidswege opgelegd heeft gekregen'. Zo'n taak kon bij wet worden opgelegd aan burgers met een hoog inkomen. Het kon uiteindelijk zelfs betekenen dat iemand het tijdelijk onderhouden van een heel koor of de leiding van een gezantschap kreeg opgelegd. Het was dus oorspronkelijk de aanduiding van een heel specifiek soort dienst, uitgevoerd door een heel specifiek soort dienaren, namelijk rijke burgers. Het verwante werkwoord (Gr. leitourgeo) werd door Aristoteles ook gebruikt om de dienst van slaven tegenover hun meesters, maar ook om de vrijwillige dienst van werklieden tegenover hun opdrachtgevers aan te duiden. Ook het zogen van jongen in de dierenwereld zag Aristoteles als een 'dienst' / 'taak' van het moederdier, zowel aan de jongen als aan de natuur. Daarnaast breidde het hele betekenisveld zich uit tot de eredienst (priesterdienst) van de heidense goden. Deze cultische betekenis is ook nog duidelijk hoorbaar in Lk1:23, waar 'dienst' (Gr. leitourgia) de betekenis heeft van 'priesterdienst'.

Als we terugkeren naar de vijf NT-plaatsen waar dit woord 'dienaar' voorkomt, dan valt op dat in twee daarvan de notie 'priesterdienst' doorklinkt, nl. in Hb8:2 en Rm15:16. In de overige plaatsen klinkt die betekenis niet door. Als de engelen in Hb1:7 Gods 'dienaars' worden genoemd, betekent dit dat ze Gods wil uitvoeren; zie vs.14. Epafroditus wordt in Fp2:25 door Paulus 'bedienaar in mijn behoeften' genoemd, wat inhield dat hij Paulus in materieel opzicht gediend heeft door de gift van de Filippiërs naar hem toe te brengen (dat was dus de hem opgedragen taak; zie 4:18.). In Rm13:6 en Hb1:7 is de betekenis van het woord op zichzelf niet specifiek geestelijk, maar de samenhang maakt

duidelijk dat de ontvanger van dit volgens een vaste orde verlopend dienstbetoon God of Christus is.

Dienaar (4) en dienstknecht

Het laatste woord voor 'dienaar' (Gr. diakonos) dat we bespreken, benadrukt vooral de heel persoonlijke dienst die een ander uit liefde bewezen wordt. In de Telosvertaling wordt dit woord ook vertaald als 'dienstknecht'. Oorspronkelijk duidt dit woord - evenals het verwante werkwoord (Gr. diakoneo) en het verwante zelfstandig naamwoord (Gr. diakonia) - op het '(be)dienen aan tafel' (vgl. nog Lk17:8 en Jh12:2!). Daarna betekende het specifiek 'het leiden van een bruiloftsfeest'; later kreeg het woord de algemenere betekenis 'zorg dragen voor', 'regelen'.

Keren we terug naar het woord 'dienaar/dienstknecht' (Gr. diakonos) in het Nieuwe Testament.

Zoals te verwachten was, treffen we het ook aan in de betekenis van '(tafel) bediende', en wel in Jh2:5,9.

Daarnaast duidt het woord de 'dienaar' van een koning aan (Mt22:13), evenals een 'dienaar' van Christus (Jh12:26). Zijn dienst zal in de praktijk op zoveel mogelijk mensen gericht zijn; zie Mt20:26; 23:11; Mk9:35; 10:43.

In figuurlijke zin gaat het om 'dienaar' zijn van een geestelijke macht, goed of slecht, nl. van satan, van de gerechtigheid (2Ko11:15), van het evangelie (Ef3:7; Ko1:23), van de zonde (Gl2:17), van de besnijdenis (Rm15:8), van het nieuwe verbond (2Ko3:6). Daarnaast vinden we op diverse plaatsen 'dienaren' van God, van (Jezus) Christus, van de Heer.

Ook de overheid is een 'dienaar' van God (2x in Rm13:4), in die zin dat zij de orde van God in de wereld handhaaft; Paulus noemt zichzelf 'dienaar' van de gemeente (Ko1:25); hij en Apollos zijn slechts 'dienstknechten' door wie mensen tot geloof gekomen zijn (1Ko3:5).

Tenslotte treffen we binnen de gemeente de 'dienaren' aan die wij doorgaans 'diakenen' noemen in Fp1:1; 1Tm3:8,12. De enige vrouwelijke diaken of 'dienes' die we aantreffen wordt met name genoemd: dat is Febe in Rm16:1. Welke dienst zij aan of namens de gemeente in Kenchreeën verrichtte, is onbekend, hoewel Paulus spreekt over concreet dienstbetoon aan velen, en aan hemzelf (Rm16:2).

Tot besluit van deze woordstudie enkele vragen:

Als u zichzelf zou mogen indelen: onder welke categorie dienaren schaaft u zichzelf?

Welke categorie spreekt u het minst aan en waarom?